

KLÂSİK TÜRK ŞİİRİNDE Şİ'R-İ İNTİKÂDÎ

Zülcüf KILIÇ*

ÖZET

Nelerin, niçin eleştirildiğinden ziyâde, eleştirici şairi, hangi duyguları ve hangi amaçları eleştiriye sevk eder sorusuna cevap aranan bu çalışmada, Klâsik şiirde eleştirinin hayatın bir parçası olduğunu, göstermeye çalışırken daha çok eleştirinin kişisel nedenleri üzerinde durulacaktır.

“Aydın” diye nitelendirilmelerinin yanlış olmayacağı Klâsik şairlerin, aksaklıklara gözlerini kapayamayacaklarının bilinmesi gerekir. Bu yüzden, her şey eleştirinin konusu olabilmiştir. Bazen bir kişinin sakalı, bıyığı, riyakârlığı eleştiriye konu olurken bazen bir idarecinin eksik ve kusurları yüzüne vurulmuş, bazen de yığınların, yaşarlarken dikkatlerinden kaçan ve fark edebilmeleri çok güç olan toplumsal en küçük bozukluklar dahi gözden kaçmayıp dillendirilmiştir. Bu yüzden eleştiri, Klâsik şairlerin, -öyle sanıldığı gibi- çok uzaklarında değil yanı başlarında, hayatlarının içindedir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik, şair, kişisel, yergi, şiir.

Şİ'R-İ İNTİKÂDÎ" IN CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

In this study which we tried to answer the question which feelings and the objectives drive the critic poet to criticize rather than what was criticized or why they were criticized. While we are trying to show the criticism in our Classical Ottoman Poetry as a part of the life, we are going to emphasize the personal reasons of the criticism.

We need to know that the people whose being described as an “Intellectual” is not wrong cannot stay away from criticizing the defects. For this reason, everything could be the subject of the criticism. While beard, moustache or the hypocrisy of a person sometimes became the subject of criticism, sometimes an administrator’s deficiencies and flaws became the subject of criticism. Sometimes, even the minor social degenerations which the masses of people could not realize when they were alive were expressed. That is why the criticism, as we think, was not a remote subject for the Classical Ottoman poets, on the contrary, the criticism was closely related to their lives.

Key Words: Classical, Poet, Personal, satire, poetry

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: kiliczulkuf@hotmail.com

1. Giriş

Toplumunu meydana getiren, bireylerdir. Bir toplumun iyi ya da kötü olarak nitelendirilmesi bireylerinin iyi ya da kötü vasıflara sahip olmasıyla ölçülür. Her toplumun kendi yaşam tecrübelerinden süzülen birikimlerinin kültür olarak yansımaları, ortak birtakım duyuş ve düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Buna göre her toplumun kendine göre koymuş olduğu normlar paralelinde “iyi insan” ve “kötü insan” tipi doğal olarak toplum tarafından şekillenir.

Eleştiriyi yapan kişi, bazen toplumcu bir refleksle hareket edip toplumun düzelmesi, kötü alışkanlıklarını terk edip güzel alışkanlıklar edinmesine mebni eleştiriler yapabileceği gibi bazen de kişisel birtakım hırsları, öfkesi veya salt bir kişiyi komik duruma düşürüp toplum nazarındaki itibarını zedelemeye yönelik kişisel eleştirileri yapabilir. Toplumcu eleştirilerde ulvî düşünceler ön plandayken, kişi boyutunda kalan eleştirilerde daha çok küçük hesaplar ve çıkarlar daha da belirginleşir.

Eskilerin “tenkit”, “ilm-i nakd” dedikleri bu kavramlar, Cumhuriyetle beraber “eleştiri” olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bugün “tenkit” kelimesi yerine “eleştiri, eleştirme”, “tenkit eden” anlamındaki “münekkit” kelimesi yerine de “eleştirmen” kullanılmaktadır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1998, C.8: 308).

Türkler, İslâm’ı kabul ettikten sonra, toplumun bütün sahasını kuşatan İslâm inancı, edebiyatta ve dolayısıyla eleştiri anlayışında da kendi düsturunu kabul ettirmiştir. İslâm inancı eleştiriyi “kusuru yüze vurma” şeklinde algılamıştır. Bu yüzden İslâmî edebiyatta eleştiriye soğuk bakılmıştır. Bu duruma rağmen Dîvân şairlerinden bazıları ve diğer türlerde eserler veren yazarlar sanat, fert ve toplum hakkında o devrin olayları ile ilgili eleştiriler yapmışlardır. Şeyhî’nin Harnâme’si, Fuzûlî’nin Şikâyetnâme’si, Bağdatlı Rûhî’nin Terkîb-i Bend’i, Nef’î’nin Sihâm-ı Kazâ’sı; Kâtip Çelebi ve Koçi Bey’in risaleleri, Nâimâ Tarihi bu döneme ait eleştirilere örnek teşkil etmektedir. Bu eserlerde bazen hiciv bazen mizahla birleşen, uğranılan veya çevrede görülen haksızlıkların dile getirildiği, dönemin aksaklıklarının, kötü giden yönlerinin eleştirildiği yerler vardır. Kâtip Çelebi’nin, insan ve devlet ömrünün benzerliğinden yola çıkarak devleti yönetenleri eleştirdiği şu cümleleri, bugün bile dikkatle okunmaya değer özelliktedir (Karasoy 2005: 5). Kâtip Çelebi’nin toplumcu bir refleksle, toplumu korumaya yönelik “ulvî” diyeceğimiz eleştirisine bakarsak: “...Yani duyguların ve melekelerin menşei olan tabii hararet ve rutubet makamında olan devlet adamları, seviye ve ehliyet cihetinden noksana yüz tutmakla fikir hataları ve kötü tedbirler yüzünden, duyguların ve melekelerin benzeri olan asker ve halk işleri bozulur. İşlerin gerektirdiği hususlarda gafil bazı basit ve düşüncesiz devlet adamları, devrenin sonlarında artık sönüp gitmeye yakın olan işi, orta devre sanıp düzeltmeye çalışır ve kendi hücumlara ve kınamalara hedef ve siyaset kılıcına kurban olur. Zamanın getirdiği fesadı aktarın ilacı düzeltmez...” (Gökay 1982: 221) dediği görülür.

Şuara tezkireleri, şairlerin Dîvân veya Dîvânçe önsözlerinde belirttikleri sanat ve edebiyat nazariyeleri; Hüsn ü Âşk, Hevesnâme, Hayriyye gibi bazı bölümleri edebî eleştiri özelliği taşıyan eserler, belâgat kitapları, Dîvân edebiyatında eleştirinin doğrudan ya da dolaylı olarak var olduğunu belgeleyen eserlerdir (Tolasa 1983: 7). Klâsik şairlerinin gerek toplum ve gerekse kişi eleştirilerini yapmış oldukları tartışmasız bir gerçektir.

Klâsik Türk şairleri, bazen elde etmeyi ümit ettikleri birtakım şeyleri elde edememiş olmalarının etkisi bazen de kişilerin salt olumsuzluklarından hareketle, o kişinin temsil ettiği tipi, o kişi nezdinde eleştirmişlerdir. Bu tür eleştirilerde toplumun aksak yönlerinin düzeltilmesinin amaçlandığını söylemek doğru olmaz. Nitekim kişi eleştirilerinde baskın olan tek duygu, şahsî olmanın ötesinde değildir.

2. Eleştirinin Kişisel Boyutu

Bilindiği gibi eleştirilerin bir kısmı kişilere yöneliktir ve özellikle şairleri kişisel eleştiriye sürükleyen nedenlerin başında maddî çıkar, kin ve nefretin geldiği rahatlıkla söylenebilir. Bir kişiye karşı –her ne sebeple ve nasıl başlarsa başlasın- hissedilen düşmanlık duygusu, eleştiri yapmanın ana sebeplerinden biridir.

Fatîn Dâvud Efendi, Sadâret Kalemi Kalfası Şeref Bey-zâde Rauf Bey'i eleştirmesinin sebebi olarak, onun kendisine pervâsızca sitem etmesini gösteriyor. Bu sözlerin hiçbirisine kulak asmamıştır, ama arkadaşları arasında gururu kırıldığı için intikam almak istemiştir:

Neyledim bilmem o har tab'a ki bir cürm ü hatâ

Dünkü gün etti bana bin sitem-i bî-pervâ

Vâkı'a hiç birini etmedim ısga ammâ

N'ola şemşîr-i zebânımla edersen da'vâ

Etti namûsumu akrân arasında meksûr

Şöyle kim tîg-i zebânı edeyim amâde

Vereyim hırmen-i nâmûsunu cümle yâda

Haddini bildireyim hâsılı ol berbâda

Anlasın himmet-i şâ'ir ne imiş dünyâda

O dahî etmesin erbâb-ı kemâli menfûr (Seçme Gazeller ve Hicivler Mec. M:558 16a)

2. 1. Kin, Nefret ve Düşmanlık

Nitelik ve hedef açısından eleştirilere bakıldığı zaman bunların bazen kişisel olduğu, daha açık bir ifadeyle bu nitelikteki yazılarda herhangi bir şahıs hedef alınarak onun fiziki, ahlâkı, makam ve mevkisi yahut soyu ve ırkı eleştirildiği ve bu hususlardaki kusurları -doğru ya da yanlış- ortaya konulduğu görülür.

Bana âmî diyen bâtil ne herze yer köpek câhil

Edepte ol dahi zu'munca sâhib-tab' u mollâdır

Nef'î, Kaside 48, 63. Beyit

Bir kişiye karşı -her ne sebeple ve nasıl başlarsa başlasın- hissedilen düşmanlık duygusu eleştiri yapmanın ana sebeplerinden biri olur.

Eleştirmenin düşman olarak gördüğü kişiler hakkında söylediği eleştiriler genellikle çok kaba ve çirkin küfürlerle doludur. Düşmanını rezil etmek ve aşağılamak için hiçbir fırsatı kaçırmayan şâir, gerekirse iftirâ eder, yalan söyler. Rakibi muktedirse aynı şekilde cevap verir veya elinde imkân varsa hapseder, sürgüne gönderir, hatta öldürtür.

Emrînin inen avreti hîç evde oturmaz

Ol bilip eder hidmetini kendi eliyle

Oğlancığı yestehliyicek kalkar o miskîn

Kendisi siler bokımı saçı sakalıyla

Turkish Studies

Bâkî, Kıt'a 13

Ey bî-bedel ne fâ'ide eş'âr-ı dil-firib
 Olmaya çünkü kâtip olanın mahâreti
 Kâtip dedikleri yazar eş'ârımı veli
 Ben de düğüm gibi değil olan ibâreti
 Tahrip etti ş'rimi mahzâ bir iki türk
 Görmedi kimse buncılayın nehb ü gâreti
 Divânımı yazar sanasın kim kömür alıp
 Karardır Ah Şâhum ile bir imareti
 Nûn ile cimi bir yere yazmaz şu korkudan
 K'ide Necâtî lâfzına nâ-gâh işâreti

Necâtî Kıt'a 91

Depinmesin inen minberde vâ'iz
 Kiminle ceng eder ona uyar yok

Necâtî Gazel 279, 3. Beyit

Türk edebiyatında düşmanlıktan kaynaklanan hicivler çoktur. Yahyâ Bey ile Hayâlî; Nefî ile Nev'î-zâde Atâyî, Gani-zâde Nâdirî, Riyâzî; Haşmet ile Tatar Rahmî arasındaki muhâcât (hicivleşme) bu türdendir. Yahyâ Bey'in Rüstem Paşa; Nefî'nin Gürcü Mehmet Paşa, Ekmekçi-zâde Ahmet Paşa, Recep Paşa; Haşmet'in Madrûbî-zâde; Fatîn'in, Rauf Bey; Ziyâ Paşa'nın Ali Paşa hakkında söyledikleri hicviyeler de düşmanlık ve kin duygularının eseridir.

Şâir eleştirisi içerisinde, o kişiye karşı niçin böyle bir düşmanlık duyduğunu genellikle belirtir. Meselâ Nefî, Gürcü Mehmed Paşa'yı eleştirmesinin sebebini, onun kendini hiç suçu olmadığı halde görevden azletmesi olarak gösterir.

Üçüncü def'adır bu Hak belâsın vere mel'ûnun
 Ki yok yere beni 'azl etti olmuşken senâ- h'ânı

(Sihâm-ı Kazâ'dan)

Nefî her ne kadar daha önce övgüler söylediği Paşa'nın kendisini suçsuz yere azlettiğini söylüyorsa da büyük-küçük, dost-düşman demeden birçok kişiyi hicvetmesinin bu işte bir rolü olduğu muhakkaktır.

Bu tür hicivlerde şâir düşmanına küfür ve hakaret ederek hem rahatlamış, hem de düşmanını rezil ederek intikam almış olur. Düşmanını mağlup etmekten, kötü duruma düşürmekten başka bir amacı da yoktur.

2. 2. Beklediğini Alamama, Kırılma, Memnuniyetsizlik ve Hayal Kırıklığı

O dönem şairlerinden eleştirmeye eğilimi olanlar özellikle, devrinin yönetici, zengin, arkadaş veya tanıdıklarından bekledikleri ilgi, mal ve parayı elde edemediklerinde ve memduhun ödülünden ümit kestiklerinde o kişileri eleştirmişlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 7/2 Spring 2012

Müdâvâ-yi kulüb-i munkabız bir derttir mühlik

Mükâfât-i mülûk-i tünd-hû bir zehrdir katil

Fuzûlî, Kaside 30, 8. Beyit

Hurşîd-i tâbâna yüzün ger ta'n ederse ne aceb

Âlemde rûşendir bu kim sultân gedâya ta'n eder

Nesimî, Gazel 82, 2. Beyit

Her insân gibi şâirin de bazı beklentileri vardır. Beklentileri maddî veya manevî olabilir. Özellikle iyi ve sağlam bir geliri olmayan şâirlerin önemli bir gelir kaynağı, zamanın ileri gelenlerine sundukları şiirlerine karşılık onların verdikleri câizelerdir. Câize o anda verilen para veya maddî bir hediye olabildiği gibi, şâire belirli bir gelir kaynağının bağışlanması bir makam verilmesi, şâirin işinde terfi ettirilmesi hatta cezalı ise cezasının kaldırılması şeklinde de olabilir.

Bâkî'nin Süleymaniye Medreseleri'nde yapılmakta olan yeni binaların nezaretçisi olarak başladığı makam serüveni (Kılıç 2008:283), Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan seferinden dönüşünde, Bâkî'nin bir yıldır yürüttüğü nezaretçilik görevinden ve üç yıldır da medrese hücrelerinde yatıp kalktığı için bir terfi isteği ile sultana sunduğu kasidesindeki dilek kısmı şöyledir:

Serverâ devr-i felekten yine şekvâmız var

Tapınâ arz edelim ruhsat olursa el-ân

Muktedâ-yı ulemâ Hazret-i Kâdî-zâde

Ma'din-i fazl u hüner menba'ı ilm ü irfân

Ol zamân kim birisin medrese-i âliyenin

Eyledin ana kemâl-i kereminden ihsân

Bu tarîkın nice yıl künc-i medâriste yatıp

Elemin çekmiş iken her birimiz nice zamân

Şeref-i hidmetine yüz süre geldik gûyâ

Cûylar kim olalar tâlib-i bahr-i ummân

Arsa-i bahse girip cevherimiz arz ettik

Tîg-veş her birimiz şimdi kalıptır uryân

Zillet ü mihnet ile şimdi tamâm üç yıldır

Yatarız zâviye-i hücrede bî-nâm u nişân

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

Erdiler pâye-i a'âlâya ser-â-ser emsâl
Buldular mertebe-i 'âliye cümle akrân

Ne revâdır fuzalâ kala kîbâb altında
Kim görüptür k'ola deryâyı habâb içre nihân

Mihnet-i fakr belâ gayret-i akrân müşkil
Fukarâ bendelerin arada deng ü hayrân

Bir yıl emrinle binâ hizmetine nâzır olup
Gördük ol maslahat-ı hayrî bi-kadri'l-îmkân

Bu fakîr anda durup hizmete meşgûl oldum
Etmeyip zerrece sa'inde kusûr u noksân

Hâsılı cûd u kerem vakti erişti şimdi
Lutfuna nâzırız ey Pâdişâh-ı 'âli-şân

Sûz-ı dilden bu kadar yanmaz idim hizmetine
Câna kâr eylemese âteş-i dâg-ı hirmân

Merhamet mevsimi ihsân demidir sultânım
Lutf kıl her ne ise devletine lâyıf olan

Bezl ile az ola mı ni'met-i cûd u keremin
Yemedem eksile mi h'ân-ı Halîlü'r-Rahmân

Ser-verâ tevsen-i eyyâm katı ser-keştir
Ana lutf eyle inen eyleme irhâ-yı 'inân

Emr-i 'âlî yine der-gâh-ı mu'allânındır
Hele biz eyleyelim vâki'-i ahvâli beyân

Bâkî, Kaside 2, 40-57. Beyitler

Câize umuduyla medhiyeler dizen, eserler yazan şâir, umduğu gibi bir karşılık bulamayınca, yani câize alamayınca, câize beklediğinden az olunca veya arzuladığı makam ve mevkiye getirilmeyince methettiği kişiyi eleştirmekten çekinmez. Üstelik bunu bir hak olarak görür.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

Müstakim-zâde, *Istilahâtü's-Şi'riyye'sinde* câize kelimesini açıklarken câize vermenin sünnet olduğunu, vermeyenin ise sünnete uymadığı için eleştirileceğini söylüyor:

“Câize: Şâ'ire medfıhası mukabilinde 'atâ olunan 'atiyyedir. Sebeb-i tesmiyesi böyle musarrahtır ki, İbn Züheyr'e 'ata-yı Bürde-i şerife buyrulduğu sünnet-i seniyyesine ittibâ' ile eğer şâ'ir-i kasîde-gûy'a bir hediye bahş eylemezse sünnete ri'âyet, eylemediği için memdûhu hicvin cevazı iktizâ eylediği sebeb-i tesmiyedir ki şâ'ir demiş:

“Hest câiz ber ü hecâ güften¹”

(Müstakimzâde: 374).

Arap edebiyatında ve İran edebiyatında câize alamadıkları ve takdir edilmedikleri için memdûhunu hicveden şâir çoktur. Bunlardan biri bizde de birçok yönden benzer bir örneğinin görülmesi bakımından ilginçtir. Şeh-nâme şâiri Şeh-nâme'sini sunduğu Gazneli Mahmud'dan beklediği ilgiyi göremeyince onu eleştirmiştir (Kılıç 1994: 167).

II. Bayezid dönemi şâirlerinden Bursalı Uzun Firdevsî, pâdişâh emriyle Şeh-nâme benzeri bir Süleymân-nâme yazmış. Her gece biri okunsun diye 360 cilt (cüz) olarak düzenlediği bu eserini pâdişâha sununca, pâdişâh içinden 80 cildini seçirmiş kalan kısmı yaktırmış. Bunun üzerine Firdevsî pâdişâh hakkında İranlı Firdevsî'nin Gazneli Mahmud hakkında söylediği hicve benzer yakışıksız beyitler söylemiş ve sonra da öldürülmek korkusuyla İran'a kaçmıştır.

XV. yüzyıl şâirlerinden Bursalı Resmî'nin, sunduğu bir kasideye caize alamayınca, isim vermeden eleştiri yaptığını ve bu suretle bütün hasisleri hicvettiğini Gelibolulu Alî naklediyor:

“Asrındaki ekâbirin birine 'arz-ı hâl edip cevâ'iz-i seniyye ricâsın eyleyip bir kuru tahsinle savdıklarında bu gazeli nazm eylemiş. Hâlâ ki ism ü resmi ile beyân etmeyip cümle-i ehassâya şümûlünü irâde kılmış.” (İsen 1995: 119)

Ahmed Paşa, Fatih Sultan Mehmed'in tahta geçişinden sonra, padişahın dikkatini çekmiş, sırasıyla kazasker, padişaha müsâhip ve hoca olmuştur. Tâlihinin yâver gitmesiyle kısa sürede böylesine yükselen Ahmed Paşa'ya sonunda vezâret görevi de verilmiş, böylece vezîr olmuştur. *Şakâik*'teki ve ondan naklen diğer kaynaklardaki bir rivâyete göre padişah, Ahmed Paşa'yı ordunun mânevîyatını yükseltmek üzere orduda bulundurmıştır.

Ahmed Paşa, devrin kimi şâirlerini ve bu arada hocası Melihî'yi de padişaha takdim etmiş bir şairdir. Fakat günün birinde talihi ters dönmüş, padişahın gazabına uğramış, padişahın nedimelerinden birine aşırı ilgi duyduğu söylentisi yüzünden tutuklanmıştır (Büyük Türk Klâsikleri 1985, C.2: 193). Padişah yanında o kadar itibar sahibi yken birden bire itibarsız kalmanın, hatta canından olmanın eşliğine gelen Ahmed Paşa, tam bir şaşkınlık ve hayal kırıklığı içindedir. Ahmed Paşa'nın yazıp padişaha sunduğu “*kerem*” redifli kasidesi ruh halini yansıtmaya bakımdan olduğu kadar, padişahın büyüklüğünü göstermemesine ve acımasızlığına da sitem yollu ince bir eleştiridir:

Husrevâ pâreledi cevri eli sabrım yakasın

Dest-gîr olsa demidir bana dâmân-ı kerem

Midhatın bülbülünü gam kafesinde koma kim

Hayftır tûtüye zehr ey şekeristân-ı kerem

¹ Ona hiciv söylemek caizdir.

Ekremü'l-halksın ey vâsıta-i ıkd-ı kirâm
Her le'imın sözün işitme budur şân-ı kerem

Kul hatâ kılrsa nola afv-i şehensâh kanı
Tutalım iki elim kanda imiş kanı kerem

Umarım cürmümü gark etmeğe rahmet suyuna
Mevc-i ihsânın ile cûş ede ummân-ı kerem

Bir kara toprağım ihyâ-yı memât etmek için
Yağsa cûdun bulutundan nola nisân-ı kerem

Ahmed Paşa, Kaside 20, 24-29. Beyitler

Kullarız hâlimiz anlatmaya geldik kapıya
İntizârız ki icâzet vere sultân-ı kerem

Ahmed Paşa, Kaside 27, 23. Beyit

N'için iflâsım ola mûcib-i taklîl-i atâ
N'için ihlâsım ola bâ'is-i hirmân-ı kerem

Ne revâdır ki cihân lûtfuna gark olmuş iken
Kapı kapı dolanam bulamayam nân-ı kerem
Nice bir gülmeye bu gonca-i gül-zâr-ı ümid
Bezenirken dem-i lûtfunla gülistân-ı kerem

Su batırmaz utanır kendi mürebbâlarını
Beni n'için batıra gussâya ummân-ı kerem

Beni hâr eyleme çün izzeti sen vermiş idin
Lûtfuna olma perişân ki budur şân-ı kerem

Hâric-i merkez ü hadd oldu çü üftâdeligim
Demidir merhamet et var ise imkân-ı kerem

Ne kerem ola ki mağlûp edine anı günâh
Ne günah var ki zebûn eyleyemez anı kerem

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

Tutmuşuz çünkü hâcâlet yüzüne öZR eteğin
Ayb-pûş olsa ba'îd olmaya dâmân-ı kerem

Âmdır lûtfun eger bizde liyâkat yok ise
Layık et lûtfun ile lûtfuna ey kân-ı kerem

Nola ger yâd edesin Ahmed'i bir lûtfun ile
Gerçi lâyıK değilim sana budur şân-ı kerem

Ehl-i fazlın bilinir kadri senin kapında
Hazretin alsa eline yine mizân-ı kerem

Şeker-i midhatının tûtîsi çok gerçi şehâ
Görme her tûtîyi bir ey şekeristân-ı kerem

Ahmed Paşa, Kaside 27, 29-40. Beyitler

Me'âli, eleştirileri yüzünden ilminin ve faziletinin gerektirdiği derecedeki bir kadılığa getirilmemiş. Başka çaresi kalmayınca bir kasaba kadılığına razı olmuş. Bir ara boş bulunan bir medresenin müderrisliğine tâlip olduğunda zamanın kazaskerleri Tâci-zâde Câfer Çelebi ile Zeyrekoęlu ona bu görevi vermekte tereddüt edince bir gazelle bu durumu eleştirmiştir.

Kime ağlayam bu zulm-i nâ-hak ü bî-dâddan
Kâzî'askerler değil mahzûz 'adl ü dâddan

Her gâzîye vâki' üzre 'arz olunsa der idim
Hükm-i sultândır siyâset ağlama cellâddan

Mansıbı ednâya verip mansaba etmen bana
Anca devlet-hâneler vîrân yatar bî-dâddan

Sakının mazlûmun âhından kirâm evlâdınız
Kim hezârân cübbe-i gül çâk oluptur bâddan

Medrese verdiklerinizin çoęundan yig idim
Ben dahi bir dogru harf öğrenmedim üstâddan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

Tâcî-zâde şefkat etmez Zeyrek oğlu neylesin
Âşinâdan hayr gelmez ne umarsın yaddan

Zulm-i devrândan Me'âlî nice inlersin yine
Kim işidilmeyecek assı ne bu feryâddan

Me'âlî, Gazel 170, 1-7. Beyitler

2. 3. Eğlenmek ve Latife Yapmak

Duruma, ortama, olayların gelişimine, sohbetin gereğine göre genellikle anında söylenmiş nükteli sözlere gülmek, güldürmek, eğlenmek ihtiyacından kaynaklanan eleştiriler diyebiliriz.

Gülünç olması bakımından mizah; iğnelemesi, alay etmesi, gülünç duruma düşürerek mahcup etmesi bakımından da eleştiri olarak değerlendirilebileceğimiz bu tür manzûmelerin söyleniş sebebi de, amacı da çok çeşitlidir.

Saray, konak, meyhâne gibi yerlerde genellikle bir sohbet sırasında söylendikleri veya okundukları için bu eleştirilerin en büyük özelliği beyit veya kıta şeklinde düzenlenmiş olmalarıdır. Kısallıkları bu beyitlerin meclistekiler tarafından ezberlenmesini kolaylaştırdığından başka zaman ve ortamlarda da tekrar edilerek meşhur olmalarına imkân hazırlamıştır. Latife ve hiciv mecmûalarında birçok örneğini gördüğümüz bu tür hicviyelerin “kıt'a-yı nâzmi nâ-ma'lum, lâ, lâ edrî, şâirin biri söylemiştir, onun için denilmiştir.” gibi takdimlerle kaydedilmiş olması onlardan bazılarının şâirlerinden ziyâde şöhret kazandığının bir göstergesidir. Bezen de bir kıtanın çok ufak değişikliklerle başka başka şâirler adına kaydedildiklerine şahit oluruz. Bu durum, mecmûa sahiplerinin beğenerek mecmûalarına aldıkları eleştiriye, farklı zamanlarda değişik kimselerden duymuş olmalarının bir neticesidir.

Şaka olarak söylenen eleştiriler, bunlara karşılık verilmesiyle mülâtafa ve mutâyebelere dönüşmüştür. Şâirin eleştirdiği kişiyle olan yakınlığına, samimiyet derecesine göre eleştirinin dili çok zarif ve ölçülü olabildiği gibi çok kaba ve çirkin de olabilmektedir.

Basîrî ile Revânî; Zâtî ile Mesîhî, Feridî, Keşfî; Hevâyî ile Nâbî; Sürûri ile Sünbül-zâde Vehbî, Aynî, Refî'-i Kâlâyî arasındaki mühâcât meşhurdur. Bu tarz eleştirinin en güzel örneği ise hiç şüphesiz Şeyhülislam Yahyâ ile Nef'î arasındaki şu hicivleşmedir.

Şeyhülislam Yahyâ, Nef'î'yi Câhiliye döneminin meşhur şâiri İmriü'l-Kays'a benzetip kâfirlikle itham etmiştir:

Şimdi hayl-i suhan-verân içre
Nef'î mânendi var mı bir şâ'ir

Sözleri Seb'a-i mu'allakadur
İmri'ü'l-Kays kendidür kâfir

Şeyhülislam Yahya, Kıt'a 22

Nefî güzel bir nükte ile ithamı sahibine iade eder.

Bize kâfir demiş Müftî Efendi

Turkish Studies

Tutalım ben ana diyem müselmân

Varıldıkta yarın rûz-ı mahşere

İkimiz de çıkarız anda yalan (Sihâm-Kaza ve Hiciv Mec. Ü 3004 92a)

Nef'î, bir vesile bulunca, hicivlerinde dost ve düşman ayırmaksızın, yerin dibine batırır çıkarırdı. Fakat onun nükteli, zarif hicivleri de vardır. Bir gün tanıdıklarından Tahir Efendi adında biri mecliste Nef'î'den bahsedilirken:

-Aman anmayın şu kelbi (köpeği), demiş.

Bunu haber alan Nef'î, şu kıt'a ile Tahir Efendi'ye karşılık vermiştir:

Bize Tahir Efendi Kelb demiş

İltifatı bu sözde zahirdir

Mâlikî mezhebim benim zira

İtikadımca kelb, tahirdir

(Yücebaş 2004: 163)

2 .4. İkbâl Peşinden Koşturma, Ucb ve Kıskançlık

Şâirler başta pâdişâh olmak üzere devlet ricâline, zamanın ileri gelenlerine yakın olabilmek, onların meclislerine katılabilmek ve dostluklarını kazanabilmek için gayret göstermişlerdir. Bunu başarabilen şâirler imrenilecek rahat bir hayat sürmüşler güzel ve başarılı eserler vermek için uygun bir ortam bulmuşlardır.

Saraya yakın olmak tabii ki büyük ve güzel eserler verebilmenin şartı değildir. Ancak ilgi ve iltifat görmenin, takdir edilmenin şâir için bir teşvik unsuru olduğu da bir gerçektir. En azından şâirlerin gözünde durum böyledir. Edebiyat târihi içerisinde –Fuzûlî'nin istisnâ olduğunu belirterek- denilebilir ki, büyük şâir olarak nitelenen şâirlerin hemen hepsi kendi zamanının en kudretli kişisine yakın olabilmiş, onun tarafından himaye edilmiş, iltifatına nâil olmuştur. Bunu söylerken şâirdeki fitrî şâirlik yeteneğinin ona bu ayrıcalıkları kazandırdığını peşin olarak kabul edilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Şâirler, zamanın gözde şâirlerine gıpta ile bakmışlar, ona gösterilen ilgi ve iltifatı kıskanmışlar ve buldukları ilk fırsatta onu gözden düşürmeye çalışmışlardır. Şâirin amacı, boşalacak olan o sosyal konuma yükselebilmektir.

Kıskançlık daha çok kendini beğenen, menfaat-perest kişilerde görülür. Kendini beğenen (hod-gam) kişi, kendinden daha aşağıda gördüğü kişinin kendisinin sahip olamadığı şeylere sahip olmasını bir haksızlık olarak değerlendirir. Onu kıskanır ve ona karşı çıkar.

Kıskançlık sebebiyle hakkında en çok hiciv söylenen şâir Hayâlî Bey'dir. Kanunî Sultan Süleyman'a ve Sadrazam İbrâhim Paşa'ya çok yakın olan Hayâlî Bey başta Yahyâ Bey olmak üzere birçok şâir tarafından kıskanılmıştır. Bu şâirler kendilerini Hayâlî Bey ile kıyaslamışlar, kendilerinin daha üstün şâir olduklarını ileri sürmüşlerdir.

“Yahyâ Bey bir kasîdesinde Hayâlî'den hem şâirlik hem de cengâverlik bakımından üstün olduğunu söyler:

Bana olaydı Hayâlî'ye olan hürmetler

Hak bilir sihr-i halâl eyler idim şi'r-i teri

Ne belâdır bu ki sâyem gibi altımda iken
Gün gibi ışığın üstü yanım ola yeri

Ben şecâ'at kılıcıyam ol ışıklar pulucu
Ben savaş günü çeriyem o hemân çerde 'erî

Yahya Bey, Kaside 7, 37-39. Beyitler

Kıskançlık duygusundan kaynaklanan, bir çıkar kavgasına dönüşen ve sonunda şâirler arasında husûmet doğmasına sebep olan birçok eleştiri vardır. Muhatabın şairlik kâbiliyetine ve şiirine yönelik eleştirilerin çoğu kendini beğenme ve kıskançlık duygularının eseri olsa da büyük oranda, şiir meydanına yeteneksiz girip de at koşturmaya çalışanların bu hadlerini bilmez tavırları da çoğu zaman eleştiri konusu olmuş, bu kişiler eleştiri oklarından kurtulamamışlardır.

Şâ'ir olup kişi söz söylemeğe ey Emrî
Bizdeki tab^c gerek sencileyin gûl olmaz

Dâd-ı Hak'tır bu sühan her kişininin Bâkî-vâr
Tarz-ı eş-^cârî pesendîde vü makbûl olmaz

Yürü var bulduğun ağaca kaşınma miskîn
Sen anun'çün götünü yırtar isen ol olmaz

Bâkî, Kıt'a 11

Şular ki âdemîdir halk içinde yiyip içip
Nihâni yerde tekâzâ gelirse def eyler
Bu şimdi şâ'ir olanlar bir iki üç bed-baht
Nihâni yerde yiyip halk içinde sıçarlar

Necâtî Kıt'a 32

İşitilir ki uğrular giricek bir eve dünle
Ölü toprağını saçıp uyudurlarmış insânı
Hemânâ yeni şâ'irler geçip eski olanlardan
Söz alıp iletip mağrûr ederler nice nâ-dânı
Eğer kim vereler nazma hayâl-i gayr ile sûret
Kanı ol ma'ni-i hâs ü kanı ol tab cevânı
Ölü toprağı edermiş turalım âdemi bî-hod
Kanı keyfiyyet-i câm-ı şarâb-ı nâb-ı reyhâni

Sakın geçmişlerin sözün getirip şi'rine katma
Satamazsın zarâfet meclisinde zinhâr anı

Necâtî Kıt'a 90

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

Bir düzd-i nâbekâr-ı ma'ânî-tırâş iken
Yârân sözüyle şâ'ir olur nüktedân olur

Nef'î, Kaside 29, 66. Beyit

Ammâ ki Hak elinde bu kavmin ki Rûm'da
Şâ'ir kadar kabul eder yok rezâleti

Fehîm-i Kadîm, (Musammat) Terkib-bent 2, 3. Bent, 7. Beyit

3. Sonuç

Klâsik Türk edebiyatında, eleştirinin toplum ve kişi eleştirisi olarak iki yönünün olduğundan bahisle kişi eleştirisinin ön plana alınıp incelendiği bu çalışmada kişi eleştirisine referans olarak seçilen beyitlerden de görüleceği üzere, kişi eleştirilerinin kin, nefret, düşmanlık; beklediğini alamama, makam, mansıp kovalama, aşırı muhteris olma; mevcut şartlardan memnun kalmama, bunun neticesinde hayal kırıklığına uğrama gibi tamamen şahsî sebeplerden dolayı olabileceği gibi bazen de özünde karşıdaki kişiyi küçük düşürmenin yattığı alaya alma, şaka yollu iğneleme şeklinde yapıldığı görülür.

Klâsik Türk şairlerinin hepsi değil de büyük çoğunluğu, başta padişah olmak üzere, değişik sebep ve isteklerinden dolayı devlet ricaline yakın olmayı arzulamışlardır hep. Bu yüzden çeşitli vesilelerle devlet ricaline sunmuş oldukları şiirleri beklenen kabulü görmeyince, hayal kırıklıkları yaşamış, akabinde bu kişileri eleştirmekten geri durmamışlardır. Bazen bir padişah veya paşaya yakın olan şair arkadaşlarını kıskanarak onun çeşitli vesile ve eleştirilerle gözden düşürülüp boşalan yeri kendilerinin doldurabilmesi için canhıraş çabalar içine girdikleri görülür. Yerine, konumuna göz dikilen şairin gözden düşürülmesi için yapılan eleştiriler, elbette ki kişisel olmanın ötesine taşamamış, kişisel boyutta kalmıştır. Mevcut iyi durumunun kaybettirilmesi düşünülen kişinin komik duruma düşürülmesi, yine bir kişisel eleştirinin farklı bir boyutu olarak belirir.

Klâsik Türk edebiyatındaki kişisel eleştirilerin kimisinin arka planında bütüncül bir eleştiri görülse de kişisel eleştirilerde, kişisel hırs, beklenti ve ihtirasların yattığı bir gerçektir. Hedeflenen, arzulanan isteklerin önünde bent olanlar, güç yetirilebilecek konumdaki kimselerse çeşitli vesilelerle eleştiri oklarından kurtulmazlarken, bu kişilerin kudretli kimseler olmaları, eleştirilerin sitem, hayal kırıklığı noktasında kalmasına neden olmuştur. Kudretli kimselere karşı da açık açık eleştirilerini yönelten şair, eleştirisinden sonra yaşamış olduğu yerleri terk etmek zorunda da kalmıştır. Bu da, eleştirinin ne kadar gerçekçi, ne kadar hayatın içinden olduğunu gösteren en somut neticeleridir.

KAYNAKÇA

AKKUŞ, Metin (1993), **Nef'î Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.

AKYÜZ, Kenan, Süheyl BEKEN, Sedit YÜKSEL, Müjgân CUMBUR (1958), **Fuzûlî Türkçe Dîvân**, Ankara.

AYAN, Hüseyin (2002), **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni**, TDK Yayınları, Ankara.

BİLMEN, Saffet Sıtkı (1943) **Nef'î ve Sihâm-ı Kazâsı**, Hiciv ve Mizah Serisi, İstanbul.

Büyük Türk Klâsikleri (1985), İstanbul, II: 193.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1977), **(Taşlıcalı) Yahyâ Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 2233, İstanbul.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (1982), **Destursuz Bağa Girenler**, İstanbul.
- İSEN, Mustafa (1995), ÂLÎ (Gelibolulu) **Kühü'l-Ahbar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- KARASOY, Yakup, (2005), “*Eleştiri Nedir, Bağa Destursuz Girenler Nasıl Eleştirilmelidir?*”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, S.17, s. 7.
- KAVRUK, Hasan (2001), **Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- KILIÇ, Zülküf (2008), “Bâkî'nin Kasidelerinde Vezin, Kafiye ve Bâkî'nin Psikolojisi”, **e-Journal of New World Sciences Academy**, Elazığ-Türkiye, C.3, S.2, s. 276–285
- KILIÇ, Filiz (1994), **Meşâ'irü's-Şu'arâ (Âşık Çelebi Tezkiresi)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gâzi Üniversitesi, Ankara.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), **Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- M. 558, (TY) **Seçme Gazeller ve Hicivler Mecmuası**, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî (Manzum) Ty. 558, vr. 16a., İstanbul.
- ŞAHİN, Esmâ (1982), **Me'âlî Dîvânı**, Berlin.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), **Ahmet Paşa Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), **Necâtî Beg Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOLASA, Harun (1983), **Sehi, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.yy.da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- TOLASA, Harun (1986), **(Müstakimzâde, S.Sadettin) “İstilahâtu's-Şi'riyye”**, İstanbul, Ün. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Dergisi, C. XXV, İstanbul.
- Ü. 3004, (TY), **Sihâm-ı Kazâ ve Hiciv Mecmuası**, İstanbul Üniversitesi Ktp., Ty. 3004, İstanbul.
- ÜZGÖR, Tahir (1991), **Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvânı ve Metnin Bugünkü Türkçesi**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- YÜCEBAŞ, Hilmi (2004), **Hiciv ve Mizah Edebiyatı Antolojisi**, L&M Yayınları, İstanbul.